СПОГАДИ

Таїсія Немирівська

●

БОРОТЬБА ЖІНОЦТВА ЗА УКРАЇНУ

Вступне слово Михайлини Коцюбинської

Незалежність, що дісталася так нелегко, була неможлива без боротьби, допомоги жіноцтва на цьому терені. Слід згадати боротьбу жінки, героїні 20-х років минулого століття, коли урядом Грушевського була проголошена Українська держава, Надію Віталіївну Суровцову.

Це вона працювала вченим секретарем у Грушевського, і він називав її своєю донькою. Вона разом з Софією Русовою в тяжких умовах гідно несла прапор незалежної української держави. Достойно боронилися при осаді Києва військами червоного генерала Муравйова. Тільки Софія врятувалася від ГУЛАГів , виїхавши за кордон.

Надія Віталіївна Суровцова потрапила до сталінських радянських ГУЛАГів, камер смерті, де відбула 30-річний термін ув'язнення. І там, на допитах, достойно в серці несла і плекала думку про вільну Україну. Її батьки були не українського походження, а вона обрала шлях боротьби за Україну.

Усю свою доброту віддавала дітям, людям. Навчала їх іноземних мов, знаючи і англійську, і німецьку, і французьку. Але говорила при цьому: не забуваймо рідної мови, хоч говорити нею тоді не давали. Хоча її активно переслідували, Надія Віталіївна не давала вмерти українській мові, пісні, гуртуючи навколо себе молодь. Вона завжди прохала: «Співайте українських пісень!»

Вона дуже хотіла цього дня, незалежної самостійної України.

З цією чудовою, талановитою, доброю, як хліб, жінкою доля звела мене після закінчення Косівського художньо-прикладного училища, коли я працювала в м. Умані. Науковці місцевого краєзнавчого музею попросили оформити куточок композиції періоду Великої Вітчизняної війни. Тоді серед вчених працівників приймальної комісії я побачила інтелігентну красиву жінку з великими очима, які дивились прямо в душу, випромінювали розум, чистоту, доброту, довіру, глибоку людську мораль, любов до сторонньої особи, радість зустрічі. Вона нічого не говорила, лише очі, сповнені довіри, багато про що оповідали.

Через деякий час Надія Віталіївна Суровцова запросила до себе на гостину. Зустрічали Різдво, варили кутю, пісний борщ, колядували, виспівували українські народні пісні. Господиня дому дуже любила народні звичаї, обряди. Ольга Петрівна Діденко (уманська поетеса) кохалася у романсах і наспівувала їх своїм чарівним голосом високого звучання, акомпонуючи на роялі. Варвара Олексіївна Губенко-Маслюченко (саме нагодилася з Києва) розповідала про свого чоловіка Остапа Вишню, його товариша Максима Рильського, славну і велику родину письменника.

Я трудилася на Уманській швейній фабриці художницею і одного разу влаштувала свято з нагоди річниці з дня народження Т.Г.Шевченка. Навколо образу - пшеничний вінок з волошками, посередині - сумні і глибокі очі поета. Надія Віталіївна із задоволенням допомагала, вирізувала з паперу квіти та прикрашала портрет, вносила свої корективи. Навіть адміністрація фабрики погодилася на це свято, хоча уже заборонялося виконувати «Заповіт». Обійшлося тихо-мирно, без зауважень, але урочистість свята закарбувалася назавжди, у пам'яті всіх присутніх працівників фабрики, молодих і старших за віком. Вони слухали думи поета, покладені на музику відомими композиторами, розказували вірші Кобзаря. Пам'ятаю, що й сама читала «Така її доля...»

Тим часом оселя Суровцової завжди когось зустрічала, хтось приїздив із шістдесятників,

а особливо багато людей бувало влітку. Приваблював парк Софіївка, історію якого добре знала і любила оповідати пані Надія. Через місто пролягала траса на південь до Одеси і нерідко гостями Суровцової бували москвичі. У привітній господі перепочивала одна з останніх дружин Гната Хоткевича - Платонида, чарувала нас барвистою мовою, захоплююче оповідала про Карпати.

У пам'яті залишилося також свято Івана Купала, на яке ми їздили з Надією Віталіївною, закарбувались обрядові купальські пісні. Організував це дійство Вадим Мицик. Усе село Вишнопіль, що на Черкащині, не спало в цю липневу ніч, зачароване піснями і красою природи. До світанку під зорями гойдалися на воді дівочі віночки, не вихоплені вчасно парубками. Із Києва прибули митці студії документальних фільмів. Вони все знімали та знімали... Тільки десь у посвітку село вгамувалось, залягла тиша, яку порушували лише півні. А до того тривала довга підготовка. Хлопці копали криниці, щоб було вдосталь води. Так повторювалось щороку по всьому селу і ближніх селищах. Перед цим празником у сільських садах достигали вишні, червоні, темно-бордові - дівчата вплітали їх у віночки.

Надія Віталіївна надзвичайно шанувала це літнє обрядодійство, бо в душі розквітало слово, серед людей панувала доброта. Голосисті учасники київського хору «Жайвір», водили хороводи навколо Марени, палало і котилось кудись у ставок вогняне колесо, наче чиясь непричепурена доля. Згорів дощенту Коструб онько, палахкотіло і здіймалося димом все старе, щоб не залишитись на подвір'ях у людей, як і в їхніх душах. На ранок все ставало новим, красивим, бо справляла власний шлюб Дана...

Не знаю, чи викликали організатора дійства Вадима Мицика до відповідних органів, але закінчити Київський університет йому не вдалося - відрахували.

Ми вважалися дітьми Н.В.Суровцової. Всі любили її, тягнулися до неї, тішилися тим, що ми у неї є, українські дівчата і хлопці, і кожен з нас якось пом'якшував тоді таке важке самотнє її життя.

Я вже навчалася в Чернівецькому університеті, коли 1970 року знову починались арешти в Києві. Напружений, страшний до болю період... Саме в цей час загинула Алла Горська. Надія Віталіївна повідомляла мене листом про цю загадкову смерть. Відразу пригадалась Аллина майстерня, Галина Севрук, Людмила Семикіна зі своїми оригінальними костюмами, голубі Аллині очі, які випромінювали тепло, світились вогниками радості і грали смішинками від зустрічі з Суровцовою.

Через деякий час і в Чернівецькому університеті відповідні органи приступили до репресій. Тодішня система добре слідкувала за переконаннями студентів. Змушували голосувати за вигнання з вузу Ярослава Павуляка за те, що на літературній студії прочитав щоденник Василя Симоненка, а зі своїми друзями в селі, змонтувавши постамент з простого каменю, здвигли погруддя Т.Г.Шевченку.

Далі котилися в небуття дні, я листувалася з Надією Суровцовою, надсилала їй свої перші публікації в газетах, вона дуже тішалася, радила, зауважувала. На 3-у курсі мене викликали до компетентної установи і поцікавились, куди поділа свої написані спогади Надія Віталіївна. Вони саме вийшли окремою книжкою за кордоном. На титулі - портрет Катерини Львівни Олицької на фоні колючого дроту. Рідня від неї відмовилася, бо її назвали «ворогом народу». Н.В.Суровцова не злякалася, а забрала зовицю до себе жити, огорнула її теплом і турботою.

В гостинній оселі на Коммолоді, 6 в Умані побувало багато цікавих людей, що надихали нас, молодь, на навчання, вивчення іноземних мов, слугували зразком громадянської позиції і людської гідності. Незмінною була у нас традиція зустрічатися 30 вересня, коли святкували день ангела нашої названої матері.

Разом з Надійкою Світличою, Іваном Дзюбою приїздив перед страшним тюремним ув'язненням вояк УПА Данило Шумук, розповідав про повстання в тюрмах Казахстану проти несправедливого покарання та антисанітарних умов утримання в'язнів, їх безправ'я.

Час від часу у Надії Віталіївни з'являвся Ярослав Дашкевич, вчений зі Львова, історик, що володів багатьма іноземними мовами, відомий і вродливий галичанин, так само репресований. Як і мама, Олена Степанівна (член армії січових стрільців), Ярослав Романович не міг свої наукові дослідження друкувати в українській пресі - не дозволяли, вилучали. Портрет Олени Дашкевич завжди стояв на комоді у Надії Віталіївни, обрамлений порцеляновою рамкою. Добродійка Суровцова називала Ярослава Дашкевича своєю дитиною, синочком. Після проголошення незалежності України він став на чолі інституту історії НАН, професором.

Завжди додавало настрою Надії Віталіївні прибуття Галини Дідик з Христинівки, районного центру неподалік від Умані. Як член Повстанської армії, вона довгий час відбувала покарання (висилку), спина її була страшенно посічена шрамами, фіолетова і коричнева за кольором, перетворена в один вузлуватий рубець. Хоча Галина Іванівна сама дуже бідувала, майже кожного дня привозила на гостинець Надії Віталіївні вареників - з картоплею або капустою. Навідувала вона і батьків В'ячеслава Чорновола, вихована на людській любові до слабосилого,

возила і туди їжу.

Приходили щирі українські хлопці Кузьма та Богдан. Кузьму жартома іменували Коза-Дереза, бо він купував Надії Віталіївні молоко і приносив його у дипломаті. Згодом хлопці були репресовані за прочитані книги І.Дзюби «Приєднана чи возз'єднана», Є.Сверстюка «Собор у риштованні», В.Чорновола «Горе з розуму». Про ймення «Коза-Дереза» думали, що то партійна кличка, бо вважали, що жарти серед дорослих не припустимі.

Нарешті Надія Віталіївна написала, уже вкотре, спогади про Юрія Коцюбинського, бо час від часу робили обшуки і вилучали написане. Я ж без ніяких на те думок привезла їх до Чернігова у музей М.М.Коцюбинського за домовленістю з Іриною Михайлівною. У 1978 році здала їх до музейних фондів, а навесні 1979 р. мене почали викликати на допити. Дізнання проходило протягом восьми годин. На цьому знайомство з КДБістами не закінчилось, приступили до методичного залякування, навішування ярликів, переслідування.

- Ми Вас посилаємо до Н.Суровцової! Спостерігайте, хто приїздить і буває в неї!

Моя відповідь була такою :

-У вас є спеціально оплачувані люди!

Проте в пояснювальній пишу, що до неї приїздить тьотя Галя з Христинівки, привозить смачну їжу, тітка Марія просто провідує, чи ніхто не ображає.

Мій перехід на іншу роботу не врятував від «опіки» спецслужб. Одного ранку, тільки всі позбігались на працю, назустріч начальник:

- Телефонували з компетентних органів, що ви продаєте ікони. Ну, розказуйте, де вони.

У мене і в думці похололо, бо нічого такого не затівала. На ту пору в Москві проживала одна моя давня приятелька, художниця, реставратор старовинних російських ікон. Колись вона пропонувала мені зайнятись писанням образів, розповіла, як нанести грунт (левкас) на дошку, як закріпити живопис. Ніби й непогана пропозиція, був би додаток до мізерної платні працівника культури, але добре, що я не розпочала цієї творчості.

Шантаж тривав протягом кількох років. А потім наступила горбачовська перебудова, рухнув Радянський Союз, у школах почали вивчати літературу «Розстріляного відродження»...

Мені випало щастя бачити багатьох патріотів України, які приїздили до Н.В.Суровцової. Спілкувався з нами, молоддю, Леонід Плющ, що тепер проживає у передмісті Парижа. Цей талановитий фізик, кандидат наук, бував у Н.В.Суровцової не один раз. Самотужки вилікував себе від туберкульозу кісток. Мені ж подарував маленьку черепашку, яку потім, володіючи телепатією, відшукував, коли ми її де-небудь ховали. Його арештували у Києві, а сидів він у Дніпропетровській психушці. Розповідав, як підірвали здоров'я і пам'ять непотрібними таблетками, якими гоїли від розуму.

Завжди приємними були зустрічі з Надійкою Світличною, її братом Іваном, талановитим поетом, літературознавцем. Його знищили, розладнали здоров'я тюрмами, він повернувся з катівень зовсім хворою людиною. Надійці не давали можливості жити і працювати в столиці, то ж вона була змушена виїхати до Америки, де працює журналісткою, надрукувала багато власних книжок.

Та скільки ж тієї талановитої інтелігенції, якій забороняли мати роботу у своїй державі, трудитись для народу, процвітання нації, мати свою незалежну державу...

Небога Михайла Михайловича, Михайлина Коцюбинська, теж не могла не навідувати Суровцову. Її так само скоротили з основної роботи, з інституту літератури НАН, не дозволяли ніде працювати. Писали про неї пасквільні статті, які, на жаль, друкувала «Літературна Україна».

Надію Віталіївну також переслідували протягом багатьох років. Одного разу, вночі хотіли навіть вбити, але ми всі, хто перебував у хаті, зняли сильний лемент, грюкали, тупотіли, щоб нас почули люди.

У своїх спогадах Надія Віталіївна про себе розповідала так: «.. у Києві на Подолі народилося біляве дівчатко, і на честь татусевої вчительки-революціонерки дівча назвали Надією. Якось поліцейські нишпорки, шукаючи підозрілу літературу, перекинули у хаті все, навіть, скриню з пелюшками і сорочечками малої Надійки».

Батька, що навчався в Київському університеті, було вислано за революційні вільнодумні помисли щодо захисту народу і підбурювання студенства. Родина обрала місцем заслання провінційне місто Умань з досить цікавою історією. Тут панянка Суровцова закінчує гімназію, особливо штудіює іноземні мови, які потім знадобились у житті. Вона знала сім європейських мов. Вищу освіту здобувала у Києві, Санк-Петербурзі, Відні.

Через деякий термін мати Суровцової отримала дозвіл для чоловіка скласти екстерном іспити на юридичному факультеті при Київському університеті. У цей час тато дуже захворів на очі. Йому зробили операцію, і він довгий час мусив перебувати в темній кімнаті, при цілковитому спокої. Мати читала для нього потрібну літературу. Тільки прекрасна пам'ять дала йому змогу успішно закінчити вищу школу і він став помічником повіреного присяжного.

Суровцова розповідала, що сім'ї довелося жити на різних квартирах у Києві. Оселилися на

Фундукліївській, де мати працювала в Маріїнській гімназії. Пригадувала скромну квартиру на Володимирській і чарівний за архітектурою храм Св.Ірини (після революції церква і все довкола було знищене, а місце розташування заасфальтоване). Описувала багату господиню, у якої винаймали житло, свої невеликі та недорогі іграшки, пригадувала світ свого дитинства, що швидко промайнуло, коли майже щодня слухала морські мушлі (знаходились на комоді), і шум моря, який стрімко наростав. Про що воно розповідало? Чому не прислухалася тоді?

Мати Суровцової була родом з м. Тули, тринадцятою дитиною у родині. А бабуся - кріпачка з Воронежа. Коли матері виповнилось сімнадцять років, бабуся застудилася і померла від запалення легенів. Мати поїхала працювати до Москви. Отже, ненька за національністю вважалася росіянкою, а батько - із мішаного роду.

Матуся влітку подорожувала до своїх знайомих Лінфорсів (то був старовинний шведський рід) аж в с.Олешню під Черніговом.

Серйозну службу молода панянка Надія починає в Центральній Раді, її захоплює ідея «самостійництва». Четвертий Універсал проголосив Україну Народною Республікою, але війська генерала Муравйова наступали на Київ, оборонцями України стали юні герої Крут. Пізніше патріотка напише про захоронення молоді на Аскольдовій могилі, що не можна було дивитись без сліз на посічені тіла. Павло Тичина написав вірш про ці важкі втрати для України.

У складі представництва дипломатичної місії пані Надія їде у Францію, до Версалю, на мирну конференцію, а в цей час Київ займають російські війська більшовиків. Повернутись на Батьківщину Суровцовій довгий час не щастить. У Відні вона закінчує університет, філософський факультет і захищає докторську дисертацію «Богдан Хмельницький і ідея української державності». Отримує наукове звання доктора філософських наук. Не припиняє літературної діяльності, друкує новели /привабліва літературна форма/ в «Робітничій газеті». Захоплюється перекладацькою роботою, тлумачить твори Василя Стефаника, Володимира Короленка. Видає перлини народної творчості «Українські народні казки». Деякий час працює викладачем Віденської сільськогосподарської академії. Її увагу привертають інтернаціональні проблеми і вона бере участь у Міжнародній жіночій Лізі миру і свободи, займає відповідальні пости, цікавиться конгресами, що відбуваються у Відні, Дрездені, Фрайбурзі, Гаазі, Амстердамі, Парижі, Вашингтоні. Відвідує Сполучені Штати Америки у 1924 році, їде до Канади. Часто виголошує промови на робітничих мітингах, буває часом нелегально, бо всілякі антидержавні виступи заборонялись.

З часом погляди на суспільно-політичне життя змінюється -вона повністю переходить на комуністичну платформу, вступає в ряди Австрійської комуністичної партії, вірить її ідеалам, стає до боротьби. Разом з комуністичними борцями Францем Корічонером /членом Комінтерну від Австрії/, В. Лібкнехтом /сином Карла Лібкнехта/ та Василем Коссаком перекладає твори Леніна для видавництва «Малік».

Мріє назавжди поїхати до Америки і там працювати з трудовою еміграцією. Але зазнає багато переживань за самотніх батьків, особливо матір. Хоче набути досвіду для майбутньої праці в лавах комуністичної партії. Радянський посол у Відні Йоффе схвалює плани Надії Віталіївни, допомагає їй потрапити на Україну.

І от її прагнення здійснилося. У 1925 році вона прибуває до Москви, гостює у мами (батька застає паралізованого), а потім потрапляє у Харків, де працює серед знайомих письменників, чиїми творами захоплювалася за кордоном. Серед них були відомі літератори: Микола Хвильовий, Микола Куліш, Павло Тичина, Володимир Сосюра, Микола Яловий, Лесь Курбас. З Миколою Бажаном трудилась у кіноуправлінні, а також служила з Юрієм Яновським. Радянський уряд переводить її на всілякі посади в різні установи - в РАТАУ, Головліт, разом із Шліхтером співпрацює в Народному комісаріаті закордонних справ. Підтримує дружні зв'язки з Юрієм Коцюбинським.

Та сонячні радісні дні тривали недовго. Стався підлий донос - і воля обірвалась. Поневірялась по тюрмах аж до повної реабілітації, яка прийшла лише у 1956 році. Уже й не думала повертатись в Україну, але допомогли друзі, які кликали її до рідного краю. Вона багато зробила для виховання молоді, вивчення нею рідної української мови, виховання патріотизму, глибокої культури і моралі, шанобливого ставлення до батьків і один до одного.

Надія Віталіївна порівнювала свою діяльність із революціонерами-народниками, говорила, що їй більше підходить доля Віри Фігнер. «Я думала про Фігнер, про її перші дні, про те, що вона переступала такий поріг на все життя. Чого б я не дала за те, щоб помінятись з нею».

Про тюремні умови перебування Н. Суровцова згадувала: «Камера невеличка, вздовж - шість кроків. Два з половиною - впоперек. Склепінчаста стеля - я дістаю до неї рукою. Лампочка. Вішалка з поличкою нагорі. Столик, сидіння, ліжко -підйомні, прикуті до стіни. І єдине рухоме майно - параша». Каналізаційна труба слугувала прекрасним телефоном.

Коли відбувся арешт, їй здавалось, що це непорозуміння і скоро все з'ясується, її відпустять з Голгофи. Але цього не сталося, понад двадцять дев'ять років свого молодого життя вона

провела в катівнях, у поневіряннях. Надія Віталіївна згадувала, що вона, «як звір у клітці, відчувала свою безнадійну зв'язаність». У такому стані не могла говорити «про свою невинність», що вона і тут, у каторжному корпусі готова була до краплі віддати свою кров і життя за справу партії.

У партії її «приваблювала самовіддана віра в людські ідеали, досконаліших за які не знала людська думка».

У спомина добродійка Суровцова ділиться страшними відчуттями, які їй довелося пережити. Якщо вдень спостерігали за нею у віконце, що прорізане у дверях, то вночі відкривалися двері, клацав замок, запалювалось світло. Це непокоїло, турбувадо, особливо серед ночі, перевіряли присутність, викликали на допити, нерви завжди залишались в напруженні.

Колись розповідала, як на дізнанні їй сказали:

- Ми з вас зробимо мужчину. Чого мовчите?!

У неї вистачило розсудливості жартувати з посіпаками:

- А як ви з жінки створите мужчину?

Біля скроні був націлений пістолет. Одна необережність -і життя нема.

Нахвалялися заслати на Соловки, «але вона ніколи не була там». Цей вирок замінили іншими катівнями. Мабуть, коли б потрапила на Соловки, могла б живою не залишитись, бо у 1937 році Сталін святкував 20-річчя радянської влади і всіх репресованих /цвіт нації/ розстріляли. Про таке не можна забувати. Загинуло дуже багато невинних душ: діячів культури, письменників, взагалі вчених людей, одне слово, національної еліти, найбільше - з України.

У Ярославській тюрмі, де ізолятор був переповнений людьми, «... в нашому ряду, - згадує Надія Віталіївна, - вже не залишилось вільних камер, повний був і нижній поверх, вгорі і внизу, теж гриміли замки зачинених раніше камер, а по стінах марширували, переселяючись кудись, блошиці, цілим потоком».

Ці спогади мовлять нам про те, до якого стану доводили невинних людей. Надія Суровцова вірила в світлі ідеали. Вона писала, що «вони мали могутній фактор усвідомлення необхідності своєї жертви». Порядок, що здобув перемогу в Радянському Союзі, мав потребу знищення людей, які не хотіли підкорятися йому чи не довіряли. Вона не бажала вести боротьбу проти нього із тюрми, із «клітки». В неї залишилась тільки «віра в свою правоту, чисту бездоганну совість. Але цього було мало».

Ось як про минулий суспільний режим пише Василь Барка: «Партійщина високого рангу і звання, з яскравими зірками на кашкетах і грудях позиркує у виразі кислувато -погірдливої нудьги крізь шибки легкових автомашин, що мчать, пришвидчено: бо ніколи! - позиркує, на трупи, розсіяні по вулицях, і відвертається виписаними обличчями. Страшенна зайнятість - треба спішити на хронічні засідання в хмарі тютюнів і виголошувати без кінця промови про будівництво щастя. В перервах, згромадившись коло буфетів, підряд перехиляти по стопці і заїдати корейкою, і рибцем, і копченою, а «заправившись» до сопучої оддишки і відгику, знов промовляти про побудову безкласової мрії і кадити вождеві, ніби божеству, що, мовляв, мудрістю привело до веселого життя -народ, себто всіх, що конають за вікнами».

Свій режим у тюрмі Н.Суровцова трішечки облаштувала - вранці робила зарядку, обтиралася холодною водою, це якось заспокоювало нерви. Бажання вижити налаштовувало на боротьбу.

Усе життя її займала доля Юрія Коцюбинського, військового діяча, що очолював торгове представництво в Австрії, став першим послом від молодої Радянської України. Там, в Австрії, вони і познайомилися.

За Ю. Коцюбинського я неодноразово чула розмови в оселі пані Суровцової з Михайлиною Хомівною Коцюбинською. Мабуть, з Юрієм Михайловичем сталося те, що повернувшись з Австрії / а там він зблизився з австрійськими комуністами, які стояли на боці трудового народу, його совісності/, він перейшов на інші позиції, справедливі і близькі суспільним масам.

Вона все життя шукала за нього вістей, а Юрій так безславно загинув. Спомини Надії Віталіївни розкривають нам дещо з таємниці його смерті. Вони зібрані по зернинці, все те, що уціліло в пам'яті талановитої жінки, якій система не дала можливості розкрити свій талант художниці слова, історика, філософа.

Згадки про Юрія написані уже в кінці життя талановитої каторжанки, якій вдалося витримати тортури і повернутися живою, вікувати і сумувати від несправедливості та постійних обшуків.

Про Юрія Коцюбинського Надія Віталіївна залишила найсвітліші спомини, що проливають світло на його добросовісне життя.